

Hans Anten

***Zwaard van de geest. Het bruine boek in Nederland 1921-1945* / Gerard Groeneveld.- Nijmegen: Vantilt, 2001. – 429 p. : ill.; 24 cm. – ISBN 90-75697-51-1**

Ongetwijfeld is de omvangrijkste en bekendste studie over het legale boek tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland en over de instituties die productie en distributie ervan mogelijk maakten tevens het meest omstreden. Adriaan Venema's vierdelig werk *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie* (1988-1992) wordt immers in hoge mate ontsierd door morele agitatie en een al te simpele manicheïstische visie. Daarmee negeerde Venema de toen al in de geschiedschrijving vigerende tendens zich te onthouden van veroordeling en beschuldiging. Inmiddels is overtuigend aangetoond dat ook de geschiedenis van de nationaal-socialistische letterkunde en boekenbranche zich uitstekend leent voor een meer gedistantieerde benadering. Voorbeelden daarvan zijn onder meer *Een stoottroep in de letteren* (1987) van Frank van den Bogaard over de nazistische jaargangen van het tijdschrift *Groot Nederland*, *Schrijver tussen daad en gedachte* (1987) van W.S. Huberts over schrijver en uitgever George Kettmann Jr., en *Nieuwe boeken voor den nieuwen tijd* (1992) van Gerard Groeneveld over Kettmanns uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer. Ook Groenevelds *Zwaard van de geest* past in dit anti-moralistische stramien.

Zoals al enigszins uit deze titels blijkt, zagen de fascistten en nationaal-socialisten het boek voor alles als een wapen in de strijd om de nieuwe wereldbeschouwing. 'Het Europeesche boek is het zwaard van de Europeesche geest en helpt den slag winnen, die op het oogenblik wordt gestreden tusschen kwaad en goed, oud en nieuw', zo stond het in 1942 in het blad van de Kultuurkamer *De schouw*. Het is deze dikwijls geformuleerde metaforiek waaraan Groeneveld de titel ontleende voor zijn geschiedenis van het bruine boek in Nederland gedurende de periode 1921-1945.

Groeneveld verraadt in de wel erg summiere inleiding van nog geen twee bladzijden weinig over aard, opzet en methodiek van zijn omvangrijke studie. Aangegeven wordt alleen dat de 'centrale vraag' betrekking heeft op het functioneren van het bruine boek binnen het Nederlandse fascisme en nationaal-socialisme, dat de chronologie slechts een rol speelt in het onderscheid tussen de perioden 1921-1940 en 1940-1945, en dat gekozen is voor een thematische aanpak. Niet toegelicht wordt bijvoorbeeld op grond waarvan de selectie van de thema's en de volgorde van de presentatie tot stand zijn gekomen. In een elftal hoofdstukken,

die variëren van acht tot honderd pagina's, komen respectievelijk aan bod: een groot aantal fictionele en niet-fictionele publicaties met een anti-democratische signatuur uit het interbellum, met speciale aandacht voor de vertaling van Hitlers *Mein Kampf*, de eerste manifestaties van de Nieuwe Orde op het terrein van het boekenbeleid, Duitse en Nederlandse publicaties ter rechtvaardiging van Hitlers oorlog, geschriften die primair ten doel hadden de politieke doctrine van volk en vaderland te verbreiden, rassenleer en antisemitisme, sibbe- en heemkunde, proeven van nationaal-socialistische cultuur, in het bijzonder van bruine literatuur, de interesse voor het Germaanse verleden, de organisatie van de boekencensuur, de boekpropaganda en de rol van de boekhandel voor en tijdens de bezetting.

Bovenstaande opsomming maakt ten dele duidelijk dat de invalshoek vooral een boekhistorische is en dat de benadering overwegend institutioneel ofwel empirisch en kwantitatief van aard is. *Zwaard van de geest* is in de eerste plaats een inventarisatie van feiten en feitjes die betrekking hebben op de papieren vloedstroom van de talloos vele brochures, pamfletten, reportages, redevoeringen, essays, biografieën, gedichtenbundels, novellen en romans die de revue passeren. Van interpretatieve excursies, een verklarende, ruime maatschappelijke contextualisering, en het op elkaar betrekken van de gegevens uit de afzonderlijke hoofdstukken in een synthetiserend verband is niet of nauwelijks sprake. Illustratief voor de gevolgde werkwijze is de paragraaf over *Mijn kamp*, zoals Hitlers boek in het Nederlands heette. Het verhaal over die Nederlandse vertaling bevat veelal vermakelijke anekdotiek en een keur aan boekhistorische en -technische gegevens. Op inhoudelijke, compositorische en stilistische aspecten van *Mein Kampf* wordt niet ingegaan, althans niet in het betreffende hoofdstuk. Wel krijgt de lezer informatie over de ontstaans- en ontvangstgeschiedenis, over het formaat, de prijs, de kleur en het soort papier, over edities, uitgaven en vertalingen. Soortgelijke details worden verstrekt over *Mijn kamp*, zoals de namen van het gebruikte papier, de gekozen letter, de papierleverancier, de zetter en de binder, en de veelzeggende oplage- en verkoopcijfers van het 850 bladzijden dikke boek, dat pas 6 december 1939 in de winkel lag.

Die late vertaling is een belangrijke indicatie voor het moeizame bestaan van het nationaal-socialistische boek en de relatief marginale positie van het rechts-radical gedachtegoed in het vooroorlogse Nederland. Verspreid over verschillende hoofdstukken staan de gegevens die dat duidelijk maken, bijvoorbeeld de beperkte distributiemogelijkheden, de negatieve reacties van gezaghebbende critici, de onderlinge verdeeldheid en, zou ik daaraan willen toevoegen, niet het minst het volstrekte gebrek aan intellectuele en artistieke kwaliteiten van het bruine boek. Voor mei 1940 zijn 10.000

exemplaren van *Mijn kamp* verkocht, maar pas als de nationaal-socialistische dictatuur aan de macht is, wordt het boek een 'regelrechte bestseller' waarvan tijdens de bezetting nog minstens 100.000 exemplaren zijn afgezet. Ofschoon de opgelegde omstandigheden het bruine boek na mei 1940 vanzelfsprekend in tal van opzichten gunstig gezind waren en de hoeveelheid bruine publicaties enorm toenam, is er van een literaire of culturele stroming van enige blijvende importantie nimmer sprake geweest. Het is dan ook volkomen te rechtvaardigen dat in de geschiedschrijving van de moderne Nederlandse literatuur geen plaats is ingeruimd voor de behandeling van de letterkundige producten van degenen die in Groenevelds boek de terechte protagonisten zijn maar wier namen op een enkele uitzondering na *in het kader van de literatuurgeschiedenis* vergeten zijn. Ook gedurende de vijf jaar Duitse overheersing kwamen de schrijfsels van Martien Beversluis, Henri Bruning, Jan Eekhout, Steven Barends, George de Sévooy, George Kettmann en al die anderen immers niet uit boven het gebruikelijke bloed-en-bodem-repertoire. In zijn nabeschouwing brengt Groeneveld uitsluitend het falend boekenbeleid en andere propagandamiddelen in verband met de allengs groter wordende kloof tussen de nationaal-socialisten en de rest van de Nederlandse bevolking. Natuurlijk weet hij dat dat effect eerder te maken heeft met de Duitse horreur van jodenvervolging, executies, uithongering en vrijheidsberoving. Maar het is onhandig dat Groeneveld op die plaats in zijn studie deze maatschappelijke context buiten beschouwing laat.

Het fraai uitgegeven en kleurrijk geïllustreerde *Zwaard van de geest* is een boekhistorische documentaire met een schat aan feiten aan de hand waarvan essentiële facetten in het functioneren van het bruine boek worden beschreven. Het achterwege blijven echter van verklarende toelichtingen in de beschrijving kan met name voor de niet-geverseerde lezer aanleiding tot misverstand geven. Tot welke bevinding zal hij bijvoorbeeld komen als hij op bladzijde 39 verneemt dat het werk van Simon Vestdijk in een nationaal-socialistische brochure uit 1937 tot het te verdelgen 'sluipend gif' gerekend wordt, en op bladzijde 74 leest dat in 1943 een roman verschijnt van de bloed-en-bodem-schrijver Ludwig Tügel, vertaald door diezelfde Vestdijk? Mij dunkt dat enig explicerend commentaar op dit soort kwesties, al dan niet onder verwijzing naar de bestaande secundaire literatuur, voor een goed begrip noodzakelijk is.

Zwaard van de geest is een nuttig naslagwerk, niet in de laatste plaats vanwege het uitgebreide personen- en naamregister, de biografische portretten van een aantal hoofdrolspelers en de korte schetsen van bruine uitgeverijen en overheidsinstellingen. Het vertoont evenwel enige opmerkelijke lacunes: coryfeeën als Erich Wichman, Albert Kuyle of

Alfred Haighton zijn stellig onderbelicht. Met het oog op een gemakkelijke ontsluiting is het bovendien jammer dat de literatuurlijst slechts een – niet beredeneerde – selectie bevat van de in het boek besproken titels. Van de talrijke omissies geef ik tenslotte één voorbeeld. Van P.E. Keuchenius – onder meer redacteur van *De nieuwe gids* in de laatste, nationaal-socialistische fase van zijn bestaan – zijn drie publicaties opgenomen, maar zijn virulent antisemitische rassenleer *Bloed en mythe als levenswet* uit 1940, ook door Groeneveld een ‘standaardwerk’ genoemd, ontbreekt.

Universiteit Utrecht

Uit: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 118 (2002), afl. 2, web 69 - 71.